

SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS GRANTED TO TURKMEN IN THE MODERN HISTORY OF IRAQ

Rawyar Abbas Jaafar al-Jabbari¹, Zana BAYKAL²

¹Kirkuk University, Faculty of Humanities Education, Department of Turkish Language, ²Turkey, Sakarya University, Middle East Institute, Middle Eastern Studies

DOI: <https://doi.org/10.31918/twejer.2691KPF.05>

Published:6/1/2026

Abstract

Turks are an ancient community that has been active in the Middle East since the Middle Ages. The Turks, who made important contributions to the political, military, economic, social, cultural, and literary life of the region, were also influenced by the life of other nations living in this geography. Mutual interaction has created divisions and new main branches in the Turkish language and society over time. One of these branches is the Iraqi Turkmen, who broke away from the Turks of Turkey politically and geographically. The disintegration of the political system of Ottomans that gathered many Turkish and Turkmen elements under the same roof accelerated this break. With the establishment of Iraq, Iraqi Turkmen were recognized as the third ethnic community that made up Iraq after the Arabs and Kurds, and they gained a new role in the political and social life of Iraq. The administrations that came to power in the country, which had experiences of the kingdom, dictatorship, and democracy, followed hard and soft policies from time to time against the Turkmen people depending on the conjuncture. This research deals with the cultural rights and implementation of these rights granted to the Turkmen since the foundation of Iraq. The hypothesis of the study is that the Iraqi Turkmen have been granted various and comprehensive cultural rights over the years, from education in their mother tongue to publishing activities in Turkmen, but in practice, governments have been reluctant to put them into practice. For example, despite the fact that the press and publishing rights of the Turkmens had legal guarantees during the Baath party period, the use of this right was subject to many conditions and controls, and thus its free use was limited. Such pressures were applied more severely in Kirkuk, where the social and cultural life of the Turkmens was vibrant. Therefore, the number of publications and activities in Turkmen decreased in Kirkuk. In order to test the hypothesis of the research, process analysis has been employed as a method within the scope of the case study. Within the scope of the research, archives, laws, regulations, academic research, and newspapers have been examined and interviews have been conducted with 40 Turkmen who has experience in the field.

Keyword: Middle East, Iraq, Turkmens, Kirkuk, Cultural Rights.

MODERN IRAK TARİHİNDE TÜRKMENLERE TANINAN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLAR

Dr. Rawyar Abbas Jaafar al-Jabbari

Kerkük Üniversitesi, İnsanî Bilimler Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü, ORCID: 0000-0001-7235-4367, rawyarjabbari@uokirkuk.edu.iq

Dr. Zana BAYKAL

Türkiye, Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Ortadoğu Çalışmaları, ORCID: 0000-0002-6003-6959, zbaykal@sakarya.edu.tr

Özet

Türkler Ortaçağdan itibaren Ortadoğu bölgesinde aktif olarak varlık gösteren kadim bir topluluktur. Bölgenin siyasî, askerî, ekonomik, toplumsal, kültürel ve edebî hayatına önemli katkılar veren Türkler bir o kadar da bu coğrafyada yaşayan diğer milletlerin yaşantısından etkilenmiştir. Karşılıklı etkileşim, zaman içerisinde Türk dili ve toplumunda ayrışmalar ve yeni ana kollar ortaya çıkarmıştır. Bu kollardan biri de Türkiye Türklerinden siyasî ve coğrafi olarak kopan Irak Türkmenleridir. Özellikle de birçok Türk ve Türkmen unsurunu aynı çatı altında toplayan Osmanlı siyasî sisteminin dağılması bu kopuşu hızlandırmıştır. Modern Irak'ın kuruluşu ile birlikte Irak Türkmenleri; Arap ve Kürtlerden sonra Irak'ı meydana getiren üçüncü etnik topluluk olarak tanınmış ve Irak'ın siyasî ve toplumsal hayatında yeni bir role kavuşmuşlardır. Krallık, dikta rejimi ve demokrasi deneyimleri yaşayan ülkede başa gelen yönetimler Türkmen halkına karşı konjonktüre bağlı olarak bazen sert bazen de yumuşak politikalar izlemiştir. Bu araştırma Irak'ın kuruluşundan bugüne kadar Türkmenlere tanınan sosyal ve kültürel hakları ile o hakların uygulanışını konu edinmektedir. Araştırmanın hipotezi Irak Türkmenlerine yıllar içerisinde anadilinde eğitimden, Türkmence yayın basım faaliyetlerine kadar çeşitli ve kapsamlı sosyal ve kültürel hakların tanındığını fakat pratikte hükümetlerin bunları uygulamaya koymaya isteksiz davrandığıdır. Örneğin; Baas partisi döneminde Türkmenlerin basın ve yayım hakları yasal güvenceye sahip olmasına rağmen bu hakkın kullanılması birçok şarta ve denetlemelere tabii kılınmış ve böylece özgür kullanımı sınırlandırılmıştır. Bu tür baskılar Türkmenlerin sosyal ve kültürel hayatının canlı olduğu Kerkük'te daha şiddetli şekilde uygulanmıştır. Bundan dolayı Kerkük'te Türkmence yapılan yayın ve faaliyet sayısı azalmıştır. Araştırmanın hipotezini test etmek için metot olarak vaka çalışması çerçevesinde süreç analizi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında arşivler, yasalar, mevzuatlar, akademik araştırmalar ile gazete haberleri incelenmiş ve konuyla ilgili deneyime sahip 40 Türkmen ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Irak, Türkmenler, Kerkük, Kültürel Haklar

1. Giriş

Mezopotamya ve Irak bölgesinde yaşayan Türk veya Türkmen unsurları ile ilgili birçok kaynak Müslüman hilafetlerinden önce bölgeye gelmeye başladıklarını göstermektedir. İslam coğrafyasının genişlemesi, Müslüman nüfusunun artması ve İslam hilafetlerinin kurulmasıyla birlikte bölgede Türkmen nüfusu giderek artmıştır. Bu dönemlerde önceleri askerî yetenekleri ile ön plana çıkan Türkmen unsurları zamanla siyasi alanlarda da etkili olmaya başlamışlardır. İslam hilafetlerinin yıkılması ve dağılması sonrası ortaya çıkan küçük yönetimlerden bazıları da Türkmenler tarafından kurulmuştur. Dağılan son hilafetten sonra beşten civarında Türkmen eyalet veya beylikleri Irak bölgesinde hâkimiyet kurmuştur. Bu yeni hâkimiyetlerden olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Beylikleri, Türkmenceyi resmî işlemlerinde geçerli bir dil olarak kullanmışlardır (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi VI, 1997, s. 154). Böylece Türkmen nüfusu, dili ve kültürü bölgede kök salmıştır. Irak'taki Türkmen eyalet veya beylikleri zaman içerisinde iç çekişmeler neticesinde dağılmışlardır. Bu bölgeler daha sonraları Safevî Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu dönemlerde Türkmence bir dil olarak halk arasında varlığını sürdürmüştür. Sonraki yıllarda Mezopotamya ve Irak bölgeleri; iki büyük güç olan Osmanlı ve Safevî imparatorluklarının çekişme alanı hâline gelmiştir. Bu savaşlarda Osmanlılar galip gelmiş ve bölgeyi ele geçirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu IV. Murat döneminde yaptığı askerî harekâtlarla Irak topraklarına tamamen hâkim olmuş ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki çöküşüne kadar 400 yıldan fazla bu bölgeyi hâkimiyeti altında tutmuştur. Osmanlı döneminde bir Osmanlı tebaası olarak Türkmenler de diğer milletler gibi dil ve kültür serbestisine sahip olmuşlardır. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni yıkıcı ve köklü değişimler diğer millet ve azınlıkları etkilediği gibi Ortadoğu bölgesinin farklı coğrafyalarında yaşayan Türkmenler veya Türkleri de etkilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra yeni devletler ortaya çıkmıştır. Yeni devletlerin oluşması ile birlikte o devletlerin sınırları içerisinde kalan milletler için yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı'nın enkazları üzerine kurulan devletlerden biri de İngiltere'nin himayesinde ortaya çıkan Kraliyet sistemi ile yönetilen Irak Devleti'dir. Irak topraklarında Arap, Kürt ve Türkmen milletleri ile Şii ve Sünni mezhepleri ağırlıklı nüfus olarak ön plana çıkmışlardır. Böylece modern Irak'ın oluşumunun temelleri çok etnikli, çok kültürlü ve çok dinli bir yapı üzerine kurulmuştur. Ne var ki tarih Irak'ın bu çok kültürlü zengin yapısını doğru bir şekilde kullanamadığını aksine başarısız bir devlet olduğunu göstermektedir. Ülkenin kuruluşundan günümüze kadar bu unsurların birbirlerine karşı olan hak ve hukuklarının gerçek anlamda tatbik edilmediği ve sorunların hâlâ çözüm beklediği görülmektedir. Toplumsal barışın sağlanamadığı Irak'ta birçok unsur farklı şekillerde sorunlar yaşamaktadırlar. Bu çalışma Irak Türkmenlerinin yaşadığı sosyal ve kültürel sorunlar üzerine yoğunlaşmaktadır.

2. Metodoloji ve Araştırma Soruları

Bu çalışmanın amacı kuruluşundan bu yana Irak'ın önemli bir unsuru olan Türkmenlerin sosyal ve kültürel haklarını araştırmaktır. Tarihî süreç içerisinde Türkmenlerin sosyal yaşam,

dil ve kültür ile ilgili haklarını düzenleyen kanunlar ile bu kanunların günlük yaşamda uygulanıp uygulanmadığını bilmek önemlidir. Zira ülkelerin demokratik gelişmişliği sadece kâğıt üzerinde yapılan düzenlemelerle değil insanların günlük yaşamda kendilerine verilen bu hakları kullanıp kullanmadığı üzerinden ölçülebilir.

Bu bağlamda bu araştırma hipotez olarak tarihten süregeldiği gibi Türkmenlerin günümüzdeki Irak anayasası ve yasaları çerçevesinde geniş haklara sahip olduğunu fakat günlük yaşamda bu hakların yeterince kullanılmadığını iddia etmektedir. Hatta Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kerkük'te bile bu yasaların uygulanmasında sorunların yaşandığını savunmaktadır. Bu hipotezi test etmek için ilk önce süreç analizi yapılarak Irak anayasası ve mevzuatlarına bakılmış ve daha sonra arşivler, dergi ve gazete haberleri ile akademik araştırmalar incelenmiştir. Devamında Türkmen toplumunun önde gelen şahsiyetleri ile mülakatlar gerçekleştirilmiş ve böylece hipotezi test edilmeye çalışılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerçekleştirilen mülakatlarda hipotezi test etmeye yarayacak araştırma soruları yöneltilmiştir. Araştırma soruları beş temel açık uçlu sorudan oluşmuştur. Ayrıca yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinin avantajına dayanarak beş temel soru ile aynı doğrultuda olan ve soruları mülakat veren için daha açıklayıcı hâle getirip detaylandıran beş yan soru daha sorulmuştur. Yan sorular beş temel sorunun tekrarı mahiyetinde olup mülakatı veren kişinin soruları daha iyi anlamasına ve daha açıklayıcı cevaplar vermesine yardımcı olmak için sorulmuştur. Sorular tamamen Türkmenlerin sosyal ve kültürel haklarının yasal dayanakları ile hakların kullanımını araştırmakla sınırlandırılmıştır. Bu yüzden görüşmeciler tarafından verilen Türkmenlerin parlamentodaki temsiliyeti, Türkmen partilerinin sorunları vb. siyasî cevaplar araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Böylece araştırmada sadece Türkmenlerin sosyal ve kültürel hakları üzerinde durulmasına dikkat edilmiştir.

Mülakatlarda yöneltilen beş temel araştırma sorusu şunlardır:

1) Türkmenler Irak devletinin kuruluşundan bu yana hükümetler tarafından sürekli bir sorun olarak görülmüşlerdir. Bundan dolayı dilleri ve kültürleri baskı altında tutulmuştur. Hükümetler Türkmenceyi neden yasaklıyordu? Türkmence devlete nasıl bir tehdit oluşturuyordu?

2) Baas partisi yönetiminde Türkmence yayın yapan televizyon gazete veya dergi var mıydı? Bunlar özgürce yayın yapabiliyorlar mıydı? Türkmence yayınlara ulaşmakta zorluk yaşıyor muydunuz?

3) 2003 öncesi ve sonrası için Kerkük'teki Türkmenlerin sosyal ve kültürel yaşantısı arasındaki farklar nelerdir? Olumlu veya olumsuz ne gibi değişimler yaşanmıştır? Örnekler veriniz.

4)Günümüz Irak kanunlarında Türkmenler 3. unsur ve Türkmençe resmî mahalli dil olarak tanınmıştır. Böylece günlük hayatta Türkmenlerin görünür ve yaygın olması amaçlanmıştır. Örneğin yasal olarak Türkmenlerin kendi dillerinde dilekçe vermek, mahkemeye katılmak tabela asmak gibi hakları bulunmaktadır. Bu vb. yasal hakların günlük hayatta kullanımı nasıldır? Türkmenler bu haklarını kullanırken özgür hissediyorlar mı? Önlerinde engeller var mı?

5) Günümüz Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) kanunlarında Türkmenlere birçok hak tanınmıştır. Örneğin Türkmenler bir bileşen olarak tanınmış, 17 Kasım IKBY bölgesi içindeki Türkmen okullarının açılış yıl dönümü ve 25 Şubat Türkmen basın günü olarak kabul edilmişlerdir. IKBY içinde günlük yaşamda Türkmenlerin kullanımı önünde engeller var mıdır? Uygulamada yaşanan zorluklar nelerdir? Örnekler veriniz.

Araştırma kapsamında Türkmen toplumunda mesleği, ilgisi ve faaliyetleri ile Türkmen sosyal, dil ve kültürel yaşamına katkıda bulunan 40 kişi ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeciler Türkmen toplumunun sorunları ile yakından ilgili olan üniversitelerden akademisyenler, devlette üst makamlarda çalışan görevliler, kültür ve edebiyat alanında üretim yapan yazarlar, siyasetçiler ve tanınmış şahsiyetlerden oluşmaktadır. Çalışma için sadece bu şahsiyetlerle görüşülmesi onların tarihsel geçmişe dair birikime sahip olmaları ve Türkmen hakları konusunda bilgi sahibi olmaları varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca mümkün olan en geniş temsiliyeti yakalamak için görüşmeciler sadece Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları Kerkük merkezinden seçilmemiş; Altunköprü, Tazehurmatu-Beşir, Musul-Telafer Selahattin-Tuzhurmatu Süleymaniye-Kifri ve Erbil'den de Türkmenlerle mülakatlar yapılmıştır. Görüşmecilerden 26'sı Kerkük ve çevresinden, 11'i Erbil'den, biri Süleymaniye Kifri'den, biri Selahaddin, Tuzhurmatu'dan, biri de Musul Telafer'den seçilmiştir. Görüşmecilerden 24 kişi bu çalışmada adının açıkça kullanılabileceğini belirtirken 16 kişi isminin saklı kalmasını istemiştir. Çalışmada isminin zikredilmesini istemeyen kişilerin görüşleri verildiği takdirde bu kişiler A, B, C gibi sıralı harflerle isimlendirilerek belirtilmiştir. Görüşmecilerle ilgili bilgiler ekteki tabloda görülebilir. Ayrıca; isminin kullanılmasına izin vermesine rağmen kelime sayısı sınırlamasından dolayı herkesin ismi zikredilememiştir. Çalışmada birçok görüşmeci sorulara benzer yanıt verdiği için her soru için bütün görüşmecilerin ismi tek tek söylenmemiş; bunun yerine benzer/çarpıcı/farklı cevaplar verenler seçilerek kategorilendirilmiştir. Görüşmecilerle ayrı ayrı mülakat gerçekleştirilmiş ve onlara kimlerle mülakat yapıldığı bilgisi verilmemiştir. Irak Türkmenleri tarafından kendilerinin Türk olarak isimlendirilmesi gerektiği şeklinde yazılar bulunsada bu çalışmada Irak anayasasına ve genel kabule uygun olarak Irak Türkmenleri ifadesi kullanılmıştır. Metinde geçen Türkmen ifadesinden de Irak Türkmenleri anlaşılmalıdır.

3. Tarihsel Arka Plan

Irak Kraliyeti dönemindeki 1920 geçici anayasasına göre Irak'ın diğer milletlerine verilen ilkokulda anadilinde eğitim öğretim görme hakkı Irak Türkmenlerine de tanınmıştır (Ertuğrul,

2006, s. 138). Ancak bu dönemde verilen Türkçe eğitim hakkının uygulanması önünde çeşitli engeller yaratılmıştır (Salihi, 2008, s.51). Kraliyetin; 74 sayılı Yöresel Diller Kanunu 23 Mayıs 1931 tarihinde duyurulmuş ve kararname devletin resmî *el-Vekai el-Irakiye* gazetesinin 1 Haziran 1931 tarihli 989 numaralı sayısında yayınlanmıştır. Kararname ile devletin resmî makamlarında Kürt ve Türkmenlere ilkokullarda ve mahkemelerde anadilini kullanma hakkı verilmiştir (Habip Hürmüzlü, 2019, s. 25). Irak Kraliyeti, Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin kabul edilmesi için Başbakan Nuri Sait'in imzası ile 30 Mayıs 1932 tarihinde bir bildirge yayınlanmıştır. Bildirge ile anayasanın ötesinde Irak Kürtleri ve Türkmenlerinin hakları ve varlıkları sadece onaylanmakla kalmamış, kendi dilleriyle eğitim ve öğretim yapma hakları da tekrar resmî bir şekilde ifade edilmiştir (Saatçi, S., 1996, s. 13). Buna göre anadilleri Arapça olmayan Irak vatandaşları, mahkemelerde anadilleriyle ifade verebilecek ve hatta ana dilleriyle okullar açabileceklerdir. Devletin tek resmî dili olan Arapçanın yanında Kürtçe ve Türkçe yöresel diller olarak kabul edilmiştir (Saatçi, S., 1996, s. 197). Fakat Irak Türkmenlerinin kültürel hakları bu resmî belgelerle garanti altına alınmış olmasına rağmen resmî kuruluşlarda uygulamaya konulmamıştır. 1937 yılına gelindiğinde liselerde ikinci dil olarak okutulan Kürtçe ve Türkçe dillerinin eğitim programları kaldırılmıştır. Böylece mahallî diller kararnamesine aykırı uygulamalarla kanun geçersiz kılınmış ve uygulamaya geçirilmemiştir (Hürmüzlü, E., 2008, s. 27). Böylece Irak Türkmenlerine verilen kültür ve eğitim hakları; fiili olarak geri alınmıştır. Sonuç olarak Türkmenler anadilde eğitim öğretim hakkından mahrum kalmışlardır (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi VI, 1997, s.155).1937 yılından 1958 yılına kadar Irak Türkmenlerinin anadilde eğitim, kültür ve sosyal etkinlikler düzenlemeleri gayri resmî bir şekilde yasaklanmış veya gerçekleştirilmesine izin verilmemiştir. Ancak 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta Kraliyet sisteminin yıkılıp yerine Cumhuriyet sisteminin ilan edilmesi ile birlikte Türkmenler için de yeni bir sayfa açılmıştır. 1958 yılından sonra Türkmenlerin anadildeki sosyal ve kültürel faaliyetleri kraliyet dönemine göre artmaya başlamıştır.

Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan önemli Türkmen etkinliklerinden biri 1 Şubat 1959 tarihinden itibaren Bağdat Radyosu'nda Türkmence yayın yapılması (Sağlam ve Küzeci, 2015, s. 20) diğeri ise 7 Mayıs 1960'ta Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın kurulmasıdır. Ocak tarafından *Kardeşlik* adıyla çıkan derginin ilk sayısı Mayıs 1961'de Arapça ve Türkmence olarak basılmıştır. 1961-1964 yılları arasında çıkan derginin sayılarında derginin Arapça ve Türkmence basıldığı yazılmıştır. 1964 yılının ilk sayısından itibaren ise derginin Arapça ve Türkçe olarak basıldığı yazılmaya başlanmıştır. 1964 yılının ikinci sayısından sonra ilk üçü Arapça ve diğer üçü de eski Türkçe (Arap alfabesi) ve Latin alfabesiyle (Türkiye Türkçesi) basılmıştır. Bir müddet sonra üst yetkililer tarafından dergide Latin alfabeli kısmı yasaklanmıştır (Hürmüzlü, E., 2008, s. 32). Ayrıca Irak Türkmenlerinin eğitim ve öğretim tarihinde önemli yere sahip olan ilk eğitim kongresi de 28-30 Ağustos 1960 tarihinde Hakkı Hürmüzlü tarafından gerçekleştirilmiştir (Saatçi, S., 1996, s. 221) Irak Cumhuriyeti'nde iktidar 1960-1970 yıllarının başına kadar iç çekişme ve askerî müdahaleler nedeniyle sürekli el değiştirmiştir. Bu kaostan faydalanan Baas partisi 1970 yılında iktidara el koymuştur. Bu dönemde Ahmet Hasan el-Bekir Irak Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Akabinde 24 Ocak 1970 tarihinde Irak Devrim Komuta Konseyi tarafından "Türkmenlere

Kültürel Haklar Verilmesi Kararnamesi” resmî olarak yayımlanmıştır. 89 sayılı Kararname yedi maddeyle Irak Türkmenlerinin sosyal ve kültürel haklarını tanımıştır (Hürmüzlü, H., 2019, s. 41). Devrim Konseyi’nin Irak Türkmenleri ile ilgili kararnamesinde yer alan maddeler şu şekildedir:

- 1) Türkmençe dilinin anaokulu aşamasında okutulması.
- 2) Türkmençe eğitim veren tüm okullarda eğitim araçlarının Türkmençe diliyle olması.
- 3) Eğitim Bakanlığı’na bağlı bir Türkmen Eğitim Müdürlüğü’nün kurulması.
- 4) Türkmen edebiyatçı, şair ve yazarların birlik kurmalarına imkân tanınması, onların desteklenmesi, eserlerinin basılmasına ve dil yeteneklerini arttırmalarına fırsat tanınması; kurulacak birliğin Irak Edebiyatçılar Birliği’ne bağlanması.
- 5) Kültür ve Tanıtma Bakanlığı’na bağlı olan bir Türkmen Genel Kültür Müdürlüğü’nün kurulması.
- 6) Türkmençe olarak haftalık bir gazete ve aylık bir derginin çıkarılması.
- 7) Kerkük Televizyonu’nda Türkmençe programların arttırılması. (Türkmeneli Bilgi Takvimi, 2011).

Yedi maddeli kararname devletin resmî gazetesi olan *el-Vakai el-Irakiye*’de yayınlanmıştır (Ertuğrul, 2006, s. 144). Devrim hükümeti tarafından 24 Ocak 1970’te Türkmen yurttaşlara tanınan kültürel haklar Bağdat’taki Türkmen Kardeşlik Ocağı’nda büyük etkinlik yapılmasına ön ayak olmuştur (Salihi, H. K., 1984, s. 3). Bu kararname Irak Türkmenleri için yeni bir dönüm noktası olarak sayılmış ve yeni bir sayfa açılmıştır (Benderoğlu, 1977, s. 7). Tanınan haklarla birlikte Türkmen Genel Eğitim Müdürlüğü, haftalık *Yurt* gazetesi, aylık *Birlik Sesi* dergisi, Bağdat Radyosu’nun Türkmençe bölümü, Türkmen Edebiyatçılar Birliği ve Türkmen Genel Kültür Müdürlüğü vb. kuruluşlar açılmaya başlanmıştır (Hürmüzlü, H., 2020, s. 50). Tanınan bu geniş haklar nedeniyle 24 Ocak tarihi Irak Türkmenleri tarafından millî bayram günü olarak sayılmış ve “24 Ocak Türkmen Kültür Günü” hâlâ tüm Türkmenler tarafından kutlanmaktadır. Türkmenlere ait kararnameden sonra Süryaniler içinde benzeri bir karar yayımlanmış ve akabinde Kürtlerle ilgili olan 11 Mart 1970 kararnamesi ilan edilmiştir (Hürmüzlü, H., 2020, s. 51). Gayri Arap olan milletlere tanınan kapsamlı ve geniş haklardan kısa bir süre sonra fiiliyata geçirilmesinden vazgeçilmiştir. Baas Partisi’nin uygulamaya koyduğu Araplaştırma politikasından dolayı verilen haklardan geri adım atılmış ve birçoğu gayri resmi bir şekilde uygulamaya konulmamıştır. Bir kısmı sadece kâğıt üzerinde kalmış ve bir kısmının da uygulanması çok kısıtlı imkânlarla maruz bırakılmıştır. Örneğin; Baas Partisi döneminde Türkmençe olan okul adları Arapça adlarla değiştirilmiştir. 24 Ocak, Usame bin Yezit; Hicri Dede, Kasım el-Sekafi; Mutlu, el-Nasır; Kara Altun, 8 Şubat gibi adlara çevrilmiştir (Hürmüzlü, H., 2019, s. 48). Irak Cumhuriyeti 17 Ocak 1991’de Amerika Birleşik Devletleri (ABD)ve müttefik güçlerine karşı yaptığı İkinci Körfez Savaşı’nın sonucunda mağlup olmuş ve akabinde halk ayaklanması gerçekleşmiştir. Ayaklanma sonucunda Birleşmiş Milletler (BM) tarafından Kuzey Irak bölgesi 5 Nisan 1991 tarihinde tampon bölge olarak ilan edilmiştir (Küzeci, 2005, s. 161). BM’den bu çıkan karardan sonra Kuzey Irak’ta yaşayan Irak Türkmenleri ilk kez olarak resmî ve fiili bir şekilde anadilde eğitim hakkına kavuşmuştur. Bu

bölgede açılan Türkmen okullarında eğitim ve öğretim faaliyetleri Latin alfabesiyle (Türkiye Türkçesi) gerçekleşmiştir (Erbili, 2018, s. 451).⁹ Nisan 2003'te ABD öncülüğü ve müttefiklerinin işgaliyle birlikte Irak'ta 33 yıldan fazla süren Baas Partisi iktidarı sona ermiştir. Böylece bu tarihten itibaren Kuzey Irak dışında kalıp Irak merkezi hükümetine bağlı olan Türkmenler de Kuzey Irak'ta bulunan diğer Türkmenlerin kullandığı eğitim ve öğretim sistemine adapte olmuş ve Latin alfabesine geçmişlerdir (Ertuğrul, 2006, s. 160). 12 Ağustos 2005'te Irak Cumhuriyeti daimî anayasası Federal Parlamento tarafından onaylanmış ve 15 Ağustos 2005'te gerçekleşen referandumla halk tarafından kabul edilmiştir (Hürmüzlü, H., 2020, s. 80). Kabul edilen yeni anayasanın 4. maddesinin birinci fıkrasında; Irak Cumhuriyeti'nin resmî dilleri Arapça ve Kürtçe olarak sayılmıştır. Buna dayanarak Türkmenler, Süryaniler, Ermeniler de anadilde eğitim alma imkânına sahip olmuşlardır (Hürmüzlü, H., 2019, ss. 70-71). Aynı maddenin dördüncü fıkrası Türkmen ve Süryanilerin çoğunluğu oluşturduğu yönetsel birimlerde bu dillerin yerel resmî dil olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir. Anayasanın kabulünden yaklaşık 6 yıl sonra Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak Türkmen Genel Eğitim Müdürlüğü'nün açılmasına izin verilmiştir. Bu genel müdürlük, Türkmen okullarının açılması ve idarî işlemlerinin yürütülmesi sorumluluğunu bütünüyle üstlenmiştir (Hürmüzlü, H., 2020, s. 116). Bu yeni dönemde Kerkük Üniversitesi'nde Türk Dili Bölümü de açılmıştır. Irak Federal Parlamentosu'nun 28 Temmuz 2012 tarihinde gerçekleştirdiği oturumda ülkede yaşayan Irak Türkmenleri resmî bir şekilde Irak toplumu içinde üçüncü millet olarak tanınmıştır (Hürmüzlü, H., 2019, s. 121). Böylece yasa ile Türkmenlerin Irak'ta azınlık olmadıkları tescil edilmiştir. Ayrıca 7 Ocak 2014 tarihinde Irak Federal Parlamentosu'ndan çıkan "Resmî Diller" yasasına göre anayasaya uygun olarak Türkmence devletin resmî dili olmamasına rağmen devlet içerisinde "Yerel Resmî Dil" olarak kabul edilmiştir (Hürmüzlü, H., 2020, s. 120). Bu kararname ile Türkmenlerin Irak'ta yaşadıkları bölgelerde anadillerini kullanmalarının önünde kanunî olarak hiçbir engel kalmamıştır. Ancak yasaların uygulanmasında sorunlar görülmüştür. Örneğin; IKBY tarafından 2017 yılında gerçekleştirilen bağımsızlık referandumu ve arkasından meydana gelen siyasî gelişmeler sonucunda Kerkük'teki birçok resmî kurumun tabelasından ve resmî belgelerden Kürtçe, Türkmence ve Süryanice yazılar kaldırılmıştır. Oturum belgesi, aile gıda belgesi, Kerkük Mahkemesi, Uluslararası Kerkük Havaalanı gibi birçok yerden bu diller silinmiştir. En yakın bir başka örnek olarak; 2023 yılının Mart ayında Irak Başbakanlık Genel Sekreterliği Kerkük Valiliği'ne resmî yazışmalarda sadece Arapça ve Kürtçenin kullanılması gerektiği talimatını göndermiştir (Irak Başbakanlık Genel Sekreterliği, 20 Şubat 2023). Ancak bu karar Türkmenlerin itirazı üzerine Başbakan Muhammed Şiya Sudani tarafından değiştirilmiştir. Başbakan Sudani "Resmî Diller" yasasına vurgu yaparak Kerkük'ün resmî yazışmalarında Türkmençenin üçüncü dil olarak kullanılması talimatı vermiştir (Irak Başbakanlık Genel Sekreterliği, 1 Mart 2023).

Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nde (IKBY) yaşayan Türkmenlerle ilgili olarak IKBY Parlamentosu Ocak 2020'de gerçekleştirdiği oturumda 73 oyla Türkmenlerin millî ve kültürel günlerini resmî olarak tanımıştır (Kirkuknow, 2020). IKBY Parlamentosu kararnamesine göre Türkmenlere ait olan resmî günler; 17 Kasım IKBY sınırları içindeki Türkmen okullarının

açılış yıl dönümü münasebetiyle Türkmen Kültür Günü ve 25 Şubat Türkmen Basın Günü olarak kabul edilmişlerdir (Teba Ajansı, 2023). Yine IKBYParlamentosu'nun kabul ettiği resmî diller yasasına göre Türkmençe, Ermenice ve Süryanice idarî birimlerde Kürtçe ile birlikte resmî dil olarak sayılmışlardır. Bu etnik toplulukların yoğun olarak yaşadığı idarî birimlerde bu toplulukların eğitim, konuşma, idarî ve işleri için kendi dilleri resmî dil sayılabilecektir (Kürdistan Parlamentosu-Irak, Irak-Kürdistan Bölgesinde Resmî Diller Yasası, 2014). Söz konusu dillerde tabela asmak ve medya kurmak da serbest bırakılmıştır. Yine günümüzdeki dokuzuncu IKBYP Hükümeti Türkmen hakları konusunda birçok yeniliğe imza atmıştır. Bu dönemde ilk kez Oluşumlardan Sorumlu Bölge Bakanlığı kurulmuş ve bakan olarak da bir Türkmen olan Aydın Maruf atanmıştır. Bakanlığın kurulması ile birlikte Türkmen haklarının uygulanmasında ilerlemeler görülmeye başlanmıştır. 30 Ocak 2023'te Başbakan Mesrur Barzani'nin Erbil'de Millî Türkmen Akademisi ile Kildani-Aşuri Akademisi'nin kurulması yönündeki talimatı Aydın Maruf tarafından açıklanmıştır (Gulan Dergisi, 2023, s. 24). Bağımsız İnsan Hakları Kurumu da kurularak hakların kullanımı için mekanizmalar oluşturulmaya başlanmıştır. Erbil Vilayet Meclisi'ne Türkmençe tabela asılmış ve Erbil Valisi Türkmen kültür etkinliklerine katılmıştır. Yine Türkmen olan IKBYParlamentosu Başkanı da Dr. Revaz Faik de Türkmen sosyal kültürel ve dil haklarını savunarak ilgi göstermektedir. Türkmenlerin Basın Günü vb. önemli günlerinde kutlama mesajları yayımlamakta ve parlamentoda Türkmencenin kullanılmasını savunmaktadır (Teba Ajansı, 2023). IKBYParlamentosu'nda bir Türkmen milletvekilinin Türkmençe konuşmasına yapılan itirazları sert bir şekilde geri çevirmiş ve başkan olarak milletvekilinin Türkmençe konuşmaya devam etmesini istemiştir (Basnews, 2022). Yine Türkmen olan IKBYParlamentosu Sekreteri Muna Nebi Kahveci de Türkmenlerin sosyal ve kültürel haklarının korunmasında ve Türkmenlerin sosyal ve kültürel faaliyetlerine katılım konusuna ilgi göstermektedir.

Irak'ın kuruluşundan bu yana Türkmenlerin sosyal ve kültürel hakları süreç analizi çerçevesinde değerlendirildiğinde çok çalkantılı bir tabloyla karşılaşılacaktır. Kraliyet, cumhuriyet, tek parti diktası ve 2003 sonrası demokratik dönemlerde yasa önünde Türkmenlere geniş ve kapsamlı hakların verildiği görülmekle birlikte bütün dönemlerde yasaların uygulanışında sorunlar ve isteksizliklerin yaşandığı dikkat çekmektedir. Günümüze kadar da yasalar ve yasaların uygulanışı bakımından büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Irak Merkezi Yönetimi ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin Türkmenlere tanıdığı haklar karşılaştırıldığında IKBYP'nin hak tanıma ve uygulamaya geçirme konusunda daha istekli davrandığı anlaşılabılır. Örneğin; IKBYP kabinesinde bileşenlerle ilgili bir bakanlık bulunurken Irak Merkezi hükümetinde bulunmamaktadır. Yine IKBYParlamentosu'nda Türkmen bakan ve milletvekilleri anadilinde yemin etme hakkına sahipken Irak Merkezi Hükümetinde milletvekilleri bu hakka sahip değillerdir.

4. Bulgular

Hipotezi test etmek için süreç analizi yanında saha araştırması da gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede çeşitli mesleklerden Türkmen haklarıyla ilgili 40 kişi ile mülakatlar yapılmış ve onlara beş temel soru sorulmuştur. Yapılan görüşmelerde mülakat verenler tarafından verilen cevaplar birbirine yakın olmuştur. Bundan dolayı soruların kategorileştirilmesi kolaylaşmıştır. Görüşmecilere sorulan ilk soruda Irak hükümetlerinin Türkmenlere bakış açısı ve nedenleri sorgulanmıştır. “Türkmenler Irak devletinin kuruluşundan bu yana hükümetler tarafından sürekli bir sorun olarak görülmüşlerdir. Bundan dolayı dilleri ve kültürleri baskı altında tutulmuştur. Hükümetler Türkmenceyi neden yasaklıyordu? Türkmence devlete nasıl bir tehdit oluşturuyordu?” şeklindeki ilk soruya bütün görüşmeciler farklı cümlelerle de olsa aynı cevabı vermişlerdir. Görüşmecilerin ortak noktası Irak’ta Türkmenlerin Osmanlı’dan devralınan ve Türkiye’nin bir uzantısı olan bir unsur şeklinde algılandığıdır. Örneğin; emekli araştırmacı Selva Kırdar “Osmanlıdan sonra gelen İngiliz ve Irak hükümetleri, Türkmenleri, Türkiye’nin bir uzantısı olarak görüyordu. Dolayısıyla, Türkiye’yi hatırlatacak ve varlığını hissettirecek herhangi bir olguyu tehdit olarak gördüler” demektedir. Akademisyen Dr. Önder Saatçi “kanaatimce, Türkmenler baştan itibaren Osmanlı’nın kalıntısı olarak görüldü. Zaten, Irak Osmanlı’dan koparılan bir toprak parçasıydı. Dolayısıyla, ne Osmanlı’nın yerini alan Türkiye Cumhuriyeti ne de Türkmenler İngilizlerin Irak’taki emellerinin önünde bir engel teşkil etmemeliydi. Ayrıca, şunun da bilinmesi lazımdır ki Irak’ın başına kral olarak naspedilen hanedan Şerif Hüseyin’in oğullarıdır. Şerif Hüseyin’in Osmanlı Devleti’ne isyan etmiş olması zaten bir Türk düşmanlığını da beraberinde getiriyordu” diyerek benzer düşüncüyü paylaşmıştır. Aynı şekilde Irak Türkmen Cephesi Siyasi Büro Erbil Kolu Başkanı Emir İzzet Abdullah da Irak’ın, Türkmenleri Türkiye’nin bir uzantısı olarak gördüğünü ve güvenlik çerçevesinden bakarak Türkmen haklarını sorunsallaştırdığını dile getirmiştir. Akademisyen ve edebiyatçı Prof. Dr. Mehmet Ömer Kazancı da Irak hükümetlerinin bu algısını Irak Türkmenlerini Irak’ı parçalayabilecek bir unsur olarak görmelerinden kaynaklandığını dile getirip “Türkmenlerin Irak’ın varlığı ve birliği için tehdit oluşturabilecekleri ve yaşadıkları bölgelerin Türkiye’ye ilhak edilmesi için bir şeyler yapabilecekleri her zaman zannedilmiş ve bu korku gelip geçen devlet yöneticilerinin içinde yaşamıştır” demiştir. Araştırmacı Dr. Şemsettin Küzeci de “Osmanlı sonrasında İngilizler Türkmenlere Osmanlı bakiyesi olarak bakıyordu. Hükümetlerin Türkmenlere bakış açısı da onların Türkiye yanlısı oldukları algısıdır. Dilleri Türkçe olduğu için ileride tehdit teşkil edeceği endişesiyle baskı altına alınmıştır” diyerek aynı doğrultuda cevap vermiştir. Hukukçu ve araştırmacı Erşat Hürmüzlü de “dil bir uyanış unsurudur. Onun için ne kadar baskı altına alınırsa o kadar istikbaldeki hak taleplerinin önüne geçilebileceğini zannederler” diyerek Irak hükümetlerinin hak taleplerini engellemek için en başta dile yönelik engellemelerde bulunduğunu söylemektedir. İsmi vermek istemeyen A kişisi “Türkmen dili yasaklanmasaydı ister kültürel ister siyasal olsun birçok açıdan Türkmenler ilerleyecekti, aslında bir milletin dilini keserek yolunu kesmek istediler” diyerek aynı düşüncüyü savunmuştur. Verilen cevaplardan anlaşıldığı üzere görüşmecilerin Türkmenlere ve Türkmenceye yapılan baskıların sebebi olarak onların Irak hükümetleri tarafından Türkiye’nin uzantıları olarak algılanmasına bağladıkları görülmektedir.

Görüşmecilere sorulan ikinci soruda Baas partisi döneminde Türkmenler ve Türkmençe üzerine baskılar olup olmadığı ve varsa ne tür zorluklar yaşandığı sorgulanmıştır. Görüşmecilere ikinci soru olarak şu sorulmuştur: “Baas partisi yönetiminde Türkmençe yayın yapan televizyon gazete veya dergi var mıydı? Bunlar özgürce yayın yapabiliyorlar mıydı? Türkmençe yayınlara ulaşmakta zorluk yaşıyor muydunuz?” Görüşmecilerden bazıları bu dönem ile ilgili deneyim ve görüşe sahip olmadıklarını belirtmiştir. Bu soruya cevap veren görüşmecilerin bu sorudaki ortak noktası ise Baas partisi dönemlerinde kısıtlı da olsa Türkmençe yayınların bulunduğu ve bunlara erişimde sorun bulunmadığı yönündedir. Fakat bu yayınların hepsinin devlet denetiminde gerçekleştirildiklerini ekleyerek özgür düşünce ortamının var olmadığını not etmişlerdir. Öğretmen Metin Abdullah Ömer; Baas partisinin iktidara gelmesiyle 1970 yılında belirli bazı kültürel hakların verildiğini söylemiş ve şöyle devam etmiştir: “Bu dönemde 89 numaralı karar uyarınca biz -Türkmenlere- kültürel haklar tanındı. Bu karar sonucu televizyon, dergi, gazete, dernekler gibi faaliyete geçti ve Türkmençe okullarda açıldı. Sonrasında, bize bu hakları tanıyan taraf pişman gibi davrandı ve yarısından fazlasını geri almak istedi, ilk radyo ve televizyonu vakitle sınırladı okulları ve kapatmaya başladı.” Bu konuda en geniş çerçevede cevabı yazar mühendis İlaf Köprülü vermiştir. “Türkmençe yayın yapan televizyon programı yaklaşık yarım saat bir süreyle, tamamen hükümet kontrolünde yapılmaktaydı. Özgün bir yayın hayatı olmayan televizyon aynı zamanda dönemin hükümet ve partisine yandaşlık etmekteydi. Sosyal, siyasal ve kültürel konuların hepsi hükümetin lehineydi. Aynı zamanda dergi ve gazeteler de sıkı kontrollerden geçtikten sonra kabul görmekteydi. Millî şarkı, millî program, tarihî program ve yazılar yasaklanmıştı. Topluma sunulan her şey hükümeti razı edecek şekilde olmak zorundaydı. Kısacası nihaî özgürlük söz konusu dahi değildi. Baskılardan dolayı yayın hayatına son verilen Beşir gazetesi ve Kardeşlik dergisi bunlara birer örnektir.” Irak Türkmen Edebiyatçıları Örgütü Başkanı Aydın Kerkük de Kardeşlik dergisinin serüveni üzerinden yaşanan baskıyı anlatmıştır: “Bağdat'ta daha Baas Yönetimi işbaşına gelmeden önce yani 1960'larda yayına başlayan Kardeşlik dergisi Irak'ta parmakla gösterilen edebi bir dergi olmasıyla içinde Irak'ın ve başka Arap yazarlarının ileri gelenleri bu dergide kalem oynatırlardı. Yayın hayatına günümüze kadar devam eden bu dergi Baas Rejimi döneminde yeni Türkçe kısmı zorla kaldırılarak yalnız Arapçayla eski Türkçe çıkmaya başladı.” Türkmeneli gazetesi ve dergisinin başyazarı Necat Kevseroğlu da Baas Partisi dönemindeki sansür konusuna işaret ederek şöyle demiştir: “Yayın organları özgürce yayın yapamazdı, o dönem yayınlar devletin sansüründen geçtikten sonra okuyuculara ulaşırdı. Yurt ve Birlik Sesi yayın organları ise devletin siyasetini uygulamakta idi. Yerel televizyonda sunulan programlarda devletin siyasetini yansıtan konular topluma sunulurdu, bir şarkı veya türkünün sözleri sıkı denetimden geçerdi.” Gazeteci ve yazar Mehmet Haşim Salihî de o dönemdeki sansüre vurgu yaparak düşüncelerini belirtmiştir. Eski Türkmen Milletvekili Esad Erbil de o döneme dair gözlemlerini “Baas Partisi’ne üye olmayan hiçbir müdür ve çalışan elemanlar herhangi bir görev alamazdı. Bu yüzden televizyon, dergi ve gazete çalışanlarının hepsi Baas partisi mensupları idi. Bağımsız olan kimse asla bu müesseselere yakından ve uzaktan ulaşamazdı. Biz Türkmenler için özgürce çalışma fırsatı hiçbir zaman olmadı. Tüm kitap ve gazete yazıları titizce yoklanırdı” şeklinde ifade etmektedir. Emekli

Rektör Prof. Dr. Mahir Nakip de bu görüşmecilere katılmakla birlikte ek olarak bu çok kontrollü özgürlüğün bile Türkmen Edebiyatı'nın yaşaması için faydalı olduğunu dile getirmiştir. Ona göre“Mamafih o yıllardaki Türkçe neşriyat ve yayın olmasaydı edebî yönden Türkmen Edebiyatı gelişmez büyük ölçüde ölmeye mahkûm olabilirdi.” Görüşmeciler özetle Baas Partisi döneminde çok kısıtlı ve kontrollü bir yayın hayatı olduğu konusunda birleşmişlerdir.

Türkmen nüfusunun yoğun olduğu şehirlerden biri olan Kerkük; Türkmen dil ve kültüründe çok önemli yer tutmuştur. Bütün Türkmen yayın, basım, edebiyat, tiyatro ve sanatsal üretimlerin merkezi olarak ön plana çıkan Kerkük birçok siyasî ve ekonomik sebeplerden dolayı da hükümetlerin dikkatini üstüne çekmiştir. Bundan dolayı görüşmecilerden 2003 yılı öncesi ve sonrası için Türkmenlerin sosyal ve kültürel yaşamlarını karşılaştırmaları istenmiştir. Bu doğrultuda “2003 öncesi ve sonrası için Kerkük'teki Türkmenlerin sosyal ve kültürel yaşantısı arasındaki farklar nelerdir? Olumlu veya olumsuz ne gibi değişimler yaşanmıştır? Örnekler veriniz” şeklinde üçüncü soru sorulmuştur. Bu soruya ortak olarak verilen cevap iki dönem arasında gözle görülür önemli farklılıkların olduğudur. 2003 sonrasında daha özgür bir ortamda yayın ve basımın yapıldığı ortak kanaat olarak öne çıkmıştır. Roman yazarı Hicran Kadioğlu bu konuyu edebî şekilde anlatmaktadır: “Bu iki dönem arasında yüce bir dağ kadar fark vardır. Arap olsun Kürt olsun veya Türkmen olsun dökülen kanlar ve verilen canlar sayesinde kara kıştan bahara geçilmiştir.” B kişisi de iki dönem kıyaslamasını şu cümlelerle dile getirmiştir: “Kerkük'te 2003 sonrası Türkmenlerin sosyal ve kültürel yaşantısı gün yüzü görmeye başlamıştır. Kendi ana dilinde okulların açılması ve sosyal ve kültürel faaliyetlerin serbest bir şekilde cereyan etmesi, ayrıca Türkmen medya ve televizyonun bağımsız olarak Türkçe diliyle yayın yapması olumlu olarak etkisini göstermiştir.” Akademisyen Dr. Mustafa Ziya da “2003 öncesinde Kerkük'teki Türkmenlere olan baskılar had safhada idi. Türkmen kelimesi bile yasaktı, göçe zorlama ve Araplaştırma politikası tüm hızıyla devam ediyordu. 2003'ten sonra yaşanan özgürlük sonucu Türkmenler siyasî kuruluşlarını kurdular ve siyasete katılma özgürlüğüne kavuştular. Türkmence okullar açıldı ve kültürel ve idarî haklar yaşanmaya başlandı” diyerek 2003 sonrasında yeni bir dönemin açıldığını vurgulamıştır.

Görüşmecilere Türkmenlerin günümüzdeki yasal haklarını kullanmaları da sorulmuştur. 2005 anayasası Türkmenlere birçok hak tanımıştır. Bu hakların günlük hayatta uygulanıp uygulanmadığı sorgulanmış ve dördüncü olarak “Günümüz Irak kanunlarında Türkmenler üçüncü unsur ve Türkmence resmî mahalli dil olarak tanınmıştır. Böylece günlük hayatta Türkmenlerin görünür ve yaygın olması amaçlanmıştır. Örneğin yasal olarak Türkmenlerin kendi dillerinde dilekçe vermek, mahkemeye katılmak tabela asmak gibi hakları bulunmaktadır. Bu vb. yasal hakların günlük hayatta kullanımı nasıldır? Türkmenler bu haklarını kullanırken özgür hissediyorlar mı? Önlerinde engeller var mı?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Bu konuda TERT TV Genel Müdürü Türkes Salihî, Irak Türkmen Cephesi Kerkük İl Başkanı Kahtân Vendavi, akademisyen Doç. Dr. Muhammed Ali Şerif ile C kişisi Türkmenler lehinde çıkarılan kanunların tam anlamıyla sahada uygulandığını

göremediklerinden şikâyet etmekte ve herhangi bir devlet dairesinde hâlâ Türkmençe bir dilekçenin kabul edilmediğinden yakınmaktadır. Ayrıca devlet dairelerinde idarî kadrolarda Türkmençenin bulunması için bir mekanizmanın kurulmamış olmasını da eleştirmektedir. D kişisi de aynı düşünce de olup “Türkmenler lehinde çıkarılan kanunların sahada tam anlamıyla uygulandığını göremiyoruz. Herhangi bir devlet dairesinde hâlâ Türkmençe bir dilekçe kabul edilmiyor. Devlet dairelerinde idarî kadroda Türkmençenin olması mekanizması kurulmamıştır.” demiştir. D kişisi yasal hiçbir engelin olmadığını dile getirmiş ve şöyle devam etmiştir: “Ne yazık ki tabela gibi şeylerde kullanım azdır, ancak Türkmençe dilekçe yazmak hiç yoktur desem yalan olmaz.” E kişisi de neredeyse aynı tespiti yaparak ve “Evet kanunlara göre Türkmenler üçüncü unsur sayılmakta ve Türkmençe Resmî Mahallî Dil olarak tanınmaktadır, yalnız sahada böyle değildir. Bunların içinde tek bir şey gerçekleşmişse o da tabela asmaktır.” demiştir. Şair Geylan Altıparmak da aynı görüşü şu cümlelerle tekrar etmektedir: “Bugünkü Irak’ta Türkmenler için bazı yasalar kanunlar çıkarılmıştır. Örneğin; Türkmençe, Türkmen bölgelerinde Resmî Mahallî Dil olarak tanınmış ve tabelalar Türkmençe yazılırsa yasak değildir” deyip “Türkmençe okullar Türkmençe dergi, gazete kitap basmalar yasak değil ancak devlet tarafından bu dili yaşatmak ve bu tür konular için herhangi bir bütçe verilmemiştir” diye ekleyerek bu konudaki bütçe eksikliğinden söz etmektedir. Gazeteci Ali Mükerrrem Kasapoğlu ise Türkmenlerin haklarını kullanmak konusunda itici güç olmaları gerektiğine vurgu yaparak şöyle demiştir: “Kerkük’te başta mahkeme olmak üzere tüm kurum ve kuruluşlarda Türkmençe derdini anlatma hakkın var. Ama yazılı şekilde hâlâ uygulanmış değil. Yasal hak var ama uygulama yok. Türkmenler kendilerine verilen bu hakkı kullanmalılar ve hayata geçirmeliler. Mahkeme ve diğer tüm kurumlarda Türkmenler kendi dillerinde ifade vermek ve derdlerini anlatma hakları var ve haklarını kullanıyorlar.” Türkmeneli Partisi Genel Başkanı Riyaz Sarıkahya da konuyu detaylandırmakta ve Türkmen memur kesiminin de eğitimsiz olduğunu vurgulamaktadır. Sarıkahya’ya göre “Türkmen okullarında bile sicil, karne vb. kayıtlar hâlâ Arapça tutulmaktadır çünkü Türkmen memur ve yetkililer idarî yönden Türkmençeyi kullanmakta yetersiz oldukları için Türkmençe daha ziyade konuşma dili olarak kalmaktadır.” Bu soruya verilen cevaplardan Türkmenlerin kendi yasal haklarının bilincinde olduğu fakat bunların kullanımının yaygın olmadığı ve bunların kullanımı için gereken kolaylığın sağlanmadığı anlaşılmaktadır.

Görüşmecilere ayrıca Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi’nde (IKBY) Türkmenlerin sosyal ve kültürel hakları ve bu hakların günlük yaşamdaki kullanımı da sorulmuştur. Beşinci soru olarak görüşmecilere “Günümüz Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) kanunlarında Türkmenlere birçok hak tanınmıştır. Örneğin Türkmenler bir bileşen olarak tanınmış, 17 Kasım IKBY bölgesi içindeki Türkmen okullarının açılış yıl dönümü ve 25 Şubat Türkmen basın günü olarak kabul edilmişlerdir. IKBY içinde günlük yaşamda Türkmençenin kullanımı önünde engeller var mıdır? Uygulamada yaşanan zorluklar nelerdir? Örnekler veriniz” diye sorulmuştur. Görüşmecilerden Erbil’den F kişisi herhangi bir zorluğun yaşanmadığını “Özellikle tanınan bu resmî haklardan sonra herhangi bir engelin veya zorluğun oluştuğuna inanmıyorum” cümlesi ile dile getirmiştir. Aynı şekilde Erbil’den G kişisi de “Bence hiçbir engel yok ve haklar açısından en parlak dönemdeyiz” diyerek genel olarak memnuniyet

belirtmiştir. Akademisyen Dr. Naznaz Behcet Tefvîk de genel bir memnuniyet ifade ederek “Türkmenler kendi partileri içerisinde Türkmençe resmî yazı yazmakta ve buna karşı hiçbir engel bulunmamaktadır. Tabela asma gibi konularda ise Erbil, Kerkük gibi şehirlerde hiçbir baskı altında kalmadan yazıp asabilmektedirler. Günlük hayatta IKBÝ’de bu konularda hiçbir sıkıntı yok. Zaten isteklerimiz Kürdistan Parlamento Türkmen milletvekilleri tarafında yüksek yetkilere ulaşmaktadır. Örneğin Cuma günleri Araplar Mahallesi’nde Türkmençe hutbe verilmektedir” diyerek bu hakların kullanıldığını vurgulamıştır. IKBÝ Parlamento Sekreteri Muna Nebi Kahveci de Irak merkezi yönetimine kıyasla Kürdistan Bölgesi’nde Türkmenlerin haklarına yönelik daha olumlu bir tutumun bulunduğunu ve gelecekte bu tutumun Türkmenler için daha iyi olacağını söylemiştir. Memnuniyet belirtenlerin dışında bütçe yetersizliğinden şikâyet eden görüşmeciler de olmuştur. Örneğin; IKYB Kültür Bakanlığı’nda Türkmen Evi Genel Müdürü olan Geylan Altıparmak “IKBY Parlamentosu’nda Türkmenler için 17 Kasım Türkmen Kültür Günü ve 25 Şubat Türkmen Basın Günü olarak yasal bir şekilde kararlaştırılmıştır ve Türkmenler bugünleri her yıl festival şeklinde kutlayarak birçok değişik faaliyetlerde bulunuyorlar. Türkmençe konuşmak Türkmençe şölen yapmak şiir hoyrat söylemek hiçbir zaman IKBÝ’de sorun olmamıştır. Buna rağmen Türkmenlere dillerini, kültürünü yaşatmak ve günlük yaşamlarında devam etmek için hükümetler tarafından özel bir bütçe tahsil edilmemiştir. Yapılan bütün faaliyetler Türkmenlerin kendi çabalarıyla yapılmıştır. IKBÝ Kültür Bakanlığı Türkmen Kültür Genel Müdürlüğü ve Türkmen Evi Erbil’de bu tür faaliyetleri Türkmenler için hizmete sunuyor. Yetersiz de olsa bir mekân vardır fakat etkinlikler için bütçe bazen verilmekte bazen de verilmemektedir” diyerek uygulamadaki yetersizlikleri vurgulamıştır. IKBÝ Emekli Milletvekili Esat Erbil de 1992 yılından beri bir sorun yaşanmadığını ve genel olarak haklarının tanındığını söyleyerek uygulamadaki eksiklikleri sıralamıştır. Erbil’e göre okullar eski olup boya badana gibi fiziksel onarım istemektedir. Yine okullarda eğitim öğretim için modern cihazların eksik olması, kitapların eski ve tahta ile sandalyelerin yetersiz olmasından şikâyet etmektedir. Aynı şekilde yeterli sayıda öğretmen atamasının da yapılmadığını vurgulamaktadır. Hukukçu ve araştırmacı Erşat Hürmüzlü de eğitim alanına değinerek: “İyi eğitim yapmak için iyi müfredat ve iyi öğretmenler olmalıdır. Bölge yönetimi bunu hızlandırabilir. Eğitim politikaları siyasî politikaların esareti altında olmamalıdır. Bu konuyu en iyi şekilde çözmek için Türkmençe eğitim ve yayınların Türkmenlere bırakılması gerekir. Bu, ne kadar ciddî olursa o kadar dostluk ve kardeşlik bağlarını da güçlendirebilir diye düşünüyorum” demektedir. Görüldüğü gibi Türkmenler IKBÝ’de de yasal olarak çeşitli haklarının tanındığını kabul etmekle birlikte uygulamadaki eksikliklerden şikâyet etmektedirler. Özellikle eğitim alanındaki eksiklikler Türkmenlerin aslı konusu olmuştur.

5. Sonuç ve Tartışma

Çalışmanın hipotezi doğrultusunda Irak Türkmenlerinin günümüzdeki Irak anayasası ve yasaları çerçevesinde geniş haklara sahip olduğunu fakat günlük yaşamda bu hakların yeterince kullanılamadığı savunulmuştur. Bu bağlamda ilk önce süreç analizi yapılmış ve Irak’ın kuruluşundan itibaren her yönetim dönemindeki yasa ve uygulamalara bakılmıştır. Süreç

analizi hipotezi doğrulayarak yasal hakların geniş ve kapsamlı olarak tanındığını fakat uygulamada zorluklar çıkartıldığı ve hakların kullanılmadığını göstermiştir. Süreç analizinden sonra aynı hipotez saha araştırması ile de test edilmiştir. Saha araştırmasında 40 Türkmen şahsiyeti ile yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerin verdiği cevaplar yorumladığında test edilen hipotezin tekrar doğrulandığı görülmektedir. Görüşmecilerin hepsi Kraliyet döneminden Baas Partisi yönetimine kadar yasal hakların varlığını kabul etmişlerdir. Buna karşın değişen seviyelerde uygulamalarda sorunların yaşandığını dile getirmişlerdir. Örneğin; görüşmecilerin birçoğu yasal haklara rağmen Baas Partisi döneminde ağır bir sansürün var olduğuna işaret etmiştir. Görüşmeciler; 9 Nisan 2003'ten sonra ise yasal hakların daha da genişlediğini; bununla birlikte önemli derecede bir özgürlüğün oluştuğunu ve yayım basım konusunda artık kendilerini özgür hissettiklerini beyan etmişlerdir. Günümüzde de hem Irak merkezi yönetimi yasaları hem de IKBY yasaları Türkmenlere geniş haklar tanımıştır. Buna rağmen uygulamada yeni ve başka zorlukların ortaya çıktığı mülakat verenlerce ifade edilmiştir. Örnek olarak; günümüzde Türkmen bir tabela asmanın hiçbir yerde bir zorlukla karşılaşmadığını söylerken Türkmen dilekçe vermenin çok nadir görüldüğünü dile getirmişlerdir. Hâlbuki yasal olarak Türkmen dilekçe verme önünde bir engel yoktur. Fakat bu hakkın kullanımı uygun mekanizmanın yöneticiler tarafından kurulmamasından kaynaklanmaktadır. Yine IKBY'de birçok sosyal ve kültürel haklara sahip olmalarına rağmen okullarındaki fiziksel yetersizliklerden ve etkinliklerini gerçekleştirmek için sağlanan bütçenin azlığından şikâyet etmektedirler. Görüşmecilerin bütün bu beyanları hipotezin doğruluğunu kanıtlamaktadır.

Hem Irak hem de IKBY yöneticilerinin Türkmenlerin yasal haklarını kullanabilmeleri için bu sorunlara karşı çözüm geliştirmeleri gerekmektedir. Öneri olarak; Irak ve IKBY yöneticilerinin Türkmen kültür günlerine katılmaları, Türkmen sosyal medya paylaşımları yapmaları, etkinliklerine bütçe sağlamaları Türkmenlerin şikâyetlerini gidermekte etkili olacaktır. Kurumlarda da Türkmenlerin yasadan kaynaklı haklarını kullanabilmeleri için gerekli idarî tedbirleri almaları önemlidir. Buna karşın Türkmenlerin de şikâyet etmek dışında yasal haklarının takipçisi olmaları önemlidir. Haklarını kullanmak için yasal yollara başvurmaları mühimdir. Örneğin dilekçe kabul etmeyen kurumları mahkeme yoluyla kabul etmeye zorlayabilirler. Dillerini kamuoyu önünde daha görünür ve cazip hâle getirerek bu mekanizmaların kurulmasını sağlayabilirler.

Irak'taki Türkmenlerin hakları, Irak anayasası ve diğer yasal düzenlemeler ve IKBY yasaları tarafından belirlenmiştir. Irak'taki Türkmenler, diğer Irak vatandaşları ile aynı haklara sahiptirler. Irak Anayasasının 14. maddesi tüm vatandaşların eşit haklara sahip olduğunu belirtir ve herkesin etnik, dinî, cinsiyet renk veya diğer sebeplerle ayrımcılığa maruz kalmayacağını garanti altına alır. Türkmenler yasa ile Irak'ta üçüncü millet olarak tanınmaktadır. Bu tanıma, kültürel haklarının korunmasını sağlamada önemli bir adım olmuştur. O zamandan beri Irak hükümeti, Türkmenlerin kültürel haklarını geliştirmek için bazı adımlar atmasına rağmen Türkmenler kültürel miraslarını koruma konusunda zorluklarla karşılaşmaya devam etmektedir. Bu zorluklar Türkmenlerin sadece günlük yaşamını değil aynı

zamanda edebi gelişmişliğini de etkilemektedir. Örneğin; Irak'ın kuruluşundan bugüne kadar Türkmence baskı ve sınırlandırmalarla kuşatıldığından modern edebiyatı yeterince takip edememiş ve bu alanda eser verememiştir. Irak Türkmen Edebiyatı'na bakıldığında klasik dönemde çoğunluğu şiir ve hoyrat olmak üzere yetkin eserlerin ortaya çıktığı fakat modern döneme gelindiğinde hikâye, roman, masal, tiyatro, gezi yazısı, deneme, çeviri gibi yazınların üretilmediği görülmektedir. Bu eksiklik veya geri kalmışlık Türkmenlerin sosyal ve kültürel haklarının fiili olarak verilmemesiyle ilgilidir. Sonuç olarak; Türkmenlerin kültürel haklarının desteklenmesi ve korunmasında bazı ilerlemeler kaydedilmiş olsa da sosyal yaşamlarının iyileştirilmesi ve kültürel miraslarının korunmasını için daha fazlasının yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Basnews. (2022). “Azad Küreci: Kürdistan Parlamentosu’ndaki en büyük kazanım herkesin kendi ana diliyle konuşmasıdır.” <https://www.basnews.com/tr/babat/743143>
- Benderoğlu, A. (1977). *Irak Türkmen Dili*, (Akt. Rawyar Jabbari), Tanıtma Bakanlığı Kültür Genel Müdürlüğü Türkmen Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1. baskı, Bağdat.
- Demirbaş, H. B. (1995). *Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi*, Arba Yayınları, 2. baskı, İstanbul.
- Erbilli, H. D. H. (2018). *Irak'ta Türk ve Türk Tarihi*, (Çev. Rawyar Jabbari), el-Tefsir Basım Yayınevi, 1. baskı, Erbil.
- Ertuğrul, Ü. (2006). *Irak Türkleri Türkiye*, Kerkük Vakfı Yayınları, 1. baskı, İstanbul.
- Sağlam, F. & Küzeci, Ş. (2015). 37. *Uluslararası KIBATEK (Irak Türkmen Edebiyatı)*, Türkmeneli Kültür Merkezi Yayınları, 1. baskı, Ankara.
- Gulan Dergisi. (2023). “Oluşumlardan Sorumlu Bölge Bakanı Aydın Maruf’la Röportaj”, Sayı 1351, Erbil.
- Hürmüzlü, E. (2008). *el-Nefr el-Feni ve Edeba-ü Ledâ Türkman el-Irak*, (Çev. Rawyar Jabbari), Dar el-Arabiye Yayınları, 1. baskı, Lübnan.
- Hürmüzlü, H. (2019). *el-Turkman fi el-Teşriat el-Kanuniye el-Irakıye*, (Çev. Rawyar Jabbari), Kerkük Vakfı Yayınları, 2. baskı, İstanbul.

- Hürmüzlü, H. (2020). *Irak'ın Hukuki Yapısı İçinde Türkmenler (1921-2019)*, Kerkük Vakfı Yayınları, 1. baskı, İstanbul.
- Irak Cumhuriyeti, Irak Başbakanlık Genel Sekreterliği. (01 Mart 2023). Sayı Ş.L.Z./10186, Bağdat.
- Irak Cumhuriyeti, Irak Başbakanlık Genel Sekreterliği. (20 Şubat 2023). Sayı Ş.L.Z./03/8235, Bağdat.
- Kirkuknow. (2020). “Kürdistan Parlamentosu Türkmen Günlerini onayladı.” <http://kirkuknow.com/ar/news/61225>
- Kürdistan Parlamentosu-Irak, Irak-Kürdistan Bölgesinde Resmî Diller Yasası, (2014). Sayı 09, Erbil, 29 Ekim 2014.
- Kürdistan Parlamentosu-Irak, Irak-Kürdistan Bölgesinde Resmî Diller Yasası. (2014). <https://l24.im/HoQi36>
- Küzeci, Ş. (2005). *Türkmeneli Edebiyatı*, DGTBYBY, 1. baskı, Ankara.
- Saatçi, S. (1996). *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İAMVY, 1. baskı, İstanbul.
- Salihî, E. (2008). *Irak Siyaseti ve Etnik Kimlikler*, Kerkük Vakfı Yayınları, 1. baskı, İstanbul.
- Salihî, H. K. (1984). *Hatıra Defterlerinden Hikâyeler*, (Akt. Rawyar Jabbari), Türkmen Kardeşlik Ocağı Yayınları I, 1. baskı, Bağdat.
- Teba Ajansı. (2023). “IKBY Parlamento Başkanı: Türkmen Basın Gününü kutluyoruz.” <https://l24.im/ag0Izil>
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi VI; (1997). Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. baskı, Ankara.
- Türkmeneli Bilgi Takvimi. (2011). “24 Ocak 1970”; TİKVY, 1. baskı, Ankara.

EK:

KERKÜK
(Beşir, Altun Köprü)

Sayı	Ad	Evet	Hayır	Doğum Yeri	Mesleği	Mülakat Tarihi
1.	Prof. Dr. Mehmet Ömer Kazancı	✓		Kerkük	Akademisin	09.02.2023
2.	Prof. Dr. Mahir Nakip	✓		Kerkük	Prof. Dr., Eski Rektör	01.02.2023
3.	Doç. Dr. Muhammed Ali Şerif	✓		Kerkük	Akademisyen	08.02.2023
4.	Dr. Önder Saatçi	✓		Kerkük	Akademisyen	01.02.2023
5.	Dr. Mustafa Ziya	✓		Kerkük	Akademisyen	07.02.2023
6.	Dr. Şemsettin Küzeci	✓		Kerkük	Gazeteci ve Yazar	31.01.2023
7.	Erşat Hürmüzlü	✓		Kerkük	Hukukçu ve Araştırmacı	07.02.2023
8.	Necat Kevseroğlu	✓		Kerkük	Türkmeneli gazetesi ve dergisinin başyazarı	09.02.2023
9.	Aydın Kerkük	✓		Kerkük	Irak Türkmen Edebiyatçıları Örgütü Başkanı	01.02.2023
10.	Riyaz Sarıkahya	✓		Kerkük	Türkmeneli Partisi Genel Başkanı	18.02.2023
11.	Kahtân Vendavi	✓		Kerkük	ITC Kerkük İl Başkanı	31.01.2023
12.	Selva Kırdar	✓		Kerkük	Emekli Araştırmacı	09.02.2023
13.	Reşat Salihi	✓		Kerkük	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğrencisi	09.02.2023

14.	Mustafa Vacid Ağaoğlu	✓		Kerkük	Doktora Öğrencisi	10.02.2023
15.	Ali Mükerrrem Kasapoğlu	✓		Kerkük	Gazeteci	11.02.2023
16.	Türkeş Salihi	✓		Kerkük	TERT TV Genel Müdürü	11.02.2023
17.	Mehmet Haşim Salihi	✓		Kerkük	Gazeteci ve Yazar	02.02.2023
18.	İlaf Köprülü	✓		Kerkük-Altunköprü	Mühendis ve yazar	01.02.2023
19.	A kişisi		X	Kerkük	-	09.02.2023
20.	B kişisi		X	Kerkük	-	01.02.2023
21.	C kişisi		X	Kerkük	-	10.02.2023
22.	D kişisi		X	Kerkük	-	07.02.2023
23.	E kişisi		X	Kerkük	-	31.01.2023
24.	F kişisi		X	Kerkük	-	08.02.2023
25.	G kişisi		X	Kerkük	-	05.02.2023
26.	H kişisi		X	Kerkük- Beşir	-	01.02.2023

İsim ve soy isminizin makalede açıkça yer almasını onaylıyor musunuz?

Evet (✓) – Hayır (X).

ERBİL

Sayı	Ad	Evet	Hayır	Doğum Yeri	Mesleği	Mülakat Tarihi
1.	Muna Nebi Kahveci	✓		Erbil	Irak Kürdistan Parlamentosu Meclis Sekreteri	06.02.2023
2.	Dr. Naznaz Behcet Tevfik	✓		Erbil	Akademisyen	09.02.2023
3.	Emir İzzet	✓		Erbil	ITC Siyasi Büro Üyesi ve Erbil Kolu Sorumlusu	05.02.1989

4.	Geylan Altı Parmak	✓		Erbil	IKYB Kültür Bakanlığı Türkmen Evi Genel Müdürü	01.02.2023
5.	Esat Erbil	✓		Erbil	Kürdistan Parlamentosu, Emekli Türkmen Millet Vekili	31.01.2023
6.	I kişisi		X	Erbil	-	06.02.2023
7.	İ kişisi		X	Erbil	-	04.02.2023
8.	J kişisi		X	Erbil	-	03.02.2023
9.	K kişisi		X	Erbil	-	31.01.2023
10.	L kişisi		X	Erbil	-	10.02.2023
11.	M kişisi		X	Erbil	-	07.02.2023

İsim ve soy isminizin makalede açıkça yer almasını onaylıyor musunuz?

Evet (✓) – Hayır (X).

SÜLEYMANİYE (Kifri)

Sayı	Ad	Evet	Hayır	Doğum Yeri	Mesleği	Mülakat Tarihi
1.	Metin Abdullah	✓		Süleymaniye-Kifri	Öğretmen	04.02.2023

İsim ve soy isminizin makalede açıkça yer almasını onaylıyor musunuz?

Evet (✓) – Hayır (X).

SELAHADDİN (Tuzhurmatu)

Sayı	Ad	Evet	Hayır	Doğum Yeri	Mesleği	Mülakat Tarihi
1.	Hicran Kadioğlu	✓		Selahaddin-Tuzhurmatu	Roman cı	06.02.2023

İsim ve soy isminizin makalede açıkça yer almasını onaylıyor musunuz?

Evet (✓) – Hayır (X).

MUSUL (Telafer)

Sayı	Ad	Evet	Hayır	Doğum Yeri	Mesleği	Mülakat Tarihi
1.	N kişisi		X	Musul- Telafer	-	05.02.2023

İsim ve soy isminizin makalede açıkça yer almasını onaylıyor musunuz?

Evet (✓) – Hayır (X).